

СВІТ АРХЕОЛОГІЧНИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ КАРДИНАЛА
ЙОСИФА СЛІПОГО

У статті висвітлюються археологічні зацікавлення Йосифа Сліпого в контексті налагодження навчально-виховного процесу в очолюваній ним Богословській академії у Львові (1928–1944). Крім того, зроблено аналіз його археологічних праць, присвячених подорожам до Палестини, Англії й Сицилії.

Ключові слова: академія, археологія, дослідження, Йосиф Сліпий, наука, освіта, Ярослав Пастернак.

В статье освещаются археологические интересы Иосифа Слепого в контексте налаживания учебно-воспитательного процесса в Богословской академии во Львове (1928–1944). Кроме того, сделан анализ его археологических трудов, посвященных путешествиям в Палестину, Англию и Сицилию.

Ключевые слова: академия, археология, исследования, Иосиф Слепой, наука, образование, Ярослав Пастернак.

The article deals with Yosyf Slipyi's archeological interests in the context of improvement of the educational process in Lviv Theological Academy headed by him (1928–1944). Apart from this, the analysis of his own archeological works, devoted to his travels to Palestine, England and Sicilia is done.

Keywords: academy, archeology, investigations, Yosyf Slipyi, science, education, Yaroslav Pasternak.

Унікальний історичний момент у долі українського народу, який припав на період між двома світовими війнами, поклав на Богословську академію у Львові функції високої школи в тодішньому духовно-інтелектуальному житті нації, частина якої була приневолена панською Польщею. Фактично, виконуючи роль українського університету, навчальний заклад загартовував молоду генерацію священнослужителів Галичини повсякденно трудитися задля утвердження у світі авторитету українського народу й розвитку вітчизняної науки.

Феномен Богословської академії у Львові був би немислимий без тої видатної ролі, яку зіграв у її зародженні та становленні отець-ректор Йосиф Сліпий. Украй вороже ставлення радянської влади та комуністичної ідеології до Української греко-католицької церкви, всіх її інституцій та особливо до конкретних її очільників, зокрема митрополита Андрея Шептицького й визначного католицького богослова Йосифа Сліпого, не дало змоги тогочасній офіційній історіографії в пізнанні правдивої історії української Церкви-мучениці.

Українська діаспора, у середовищі якої перебувало чимало вихованців й окремі викладачі Львівської богословської академії, спільними зусиллями уклали монументальний тритомний збірник "Світильник істини" (1971–1976–1983) за загальною редакцією П. Сениці, до якого увійшли джерела, матеріали й дослідження, що відкривають можливість відстежити головні етапи становлення наукових поглядів одного з класиків європейського католицького богослов'я ХХ ст. Й. Сліпого.

Повнокровне дослідження цієї сторінки в історії вітчизняної освіти, науки й педагогіки розпочалося після відновлення української державності 1991 року. Загальну оцінку становлення богословської освіти в Західній Україні знаходимо в наукових працях М. Гайковського [2, 32–48], Л. Генік [4, 59–61], М. Марусина [11, 40–90]. Церковних істориків особливо цікавила постать ключової фігури у здійсненні освітньої реформи в Галичині, отця-rektora Богословської академії Йосифа Сліпого. Його організаторський, науковий і педагогічний внесок у залучення кращих наукових сил студентства до самостійної

дослідницької роботи частково осмислено в монографічному дослідженні О. Гриніва [5] та фахових статтях Е. Бистрицької [1, 106–115], В. Гаюка [3, 27–36], І. Дацька [6, 78–89], В. Лаби [8, 7–12], В. Ленцика [9, 151–162], М. Соловія [14, 185–198], А. Федуніка [31, 106–122]. Однак своєю титанічною працею отець Й. Сліпий вибудував такий могутній монумент із різних розділів наукових знань, вивчаючи які, жоден із названих учених ще не досягнув повного осмислення їхніх граней. У нашому дослідженні ми намагатимемося розкрити досі ще маловідомий і недостатньо вивчений складник наукового таланту Й. Сліпого – світ його археологічних зацікавлень, що мав історичний вплив на становлення богословської освіти в Україні й розвиток церковної археології як самостійної науки.

Здобувши богословську освіту в класичних європейських університетах, молодий греко-католицький священник і науковець Й. Сліпий розумів, що для ефективного вивчення історії Української церкви, національного сакрального мистецтва та й самого Святого Письма майбутнім священнослужителям необхідно мати знання з основ археологічної науки, і насамперед з біблійної археології. Тому, коли за дорученням митрополита Андрея Шептицького колишній вихованець філософсько-богословських факультетів у Римі та Інсбруку вирушив у подорож Західною Європою, щоб ознайомитися зі специфікою організації навчально-виховного процесу у високих богословських школах в Італії, Німеччині, Франції, Англії, то в затвердженому Статуті Львівської богословської академії було передбачено вивчення цілої низки курсів з “Біблійної археології” [22, 71], “Християнської археології” та “Історії християнського мистецтва” [22, 73]. На первинному етапі функціонування навчального закладу викладання цих дисциплін було доручено науковцям, для яких археологія не була пріоритетною галуззю в їхньому навчально-

педагогічному досвіді. У першому навчальному році (1929/30) курс “Церковної археології” читав доктор мистецтвознавства, директор Національного музею Іларіон Свенціцький, а отець-професор Тит Мишковський знайшов першокурсників з біблійною археологією в контексті прочитання Старого Завіту [22, 103]. Для реалізації навчальних проектів потрібно було знайти фахівця, який би розгорнув масштабне археологічне дослідження на найвищому науковому рівні в Галичині.

Здійснивши 1906 року паломницьку подорож на батьківщину Ісуса Христа – до Палестини, яка в народі отримала назву “Як Русь ходила слідами Данила”, митрополит А. Шептицький наче переконався, яке важливе значення має біблійна археологія для поглиблення знань Святого Письма студентами-богословами. Разом із тим він знав про ще не звідані археологічні багатства на теренах України й розумів необхідність вироблення нових підходів до проблеми охорони та збереження пам’яток старовини. Із цією метою в Академії було засновано кафедру археології, а на посаду її завідувача запрошено всесвітньо відомого дослідника професора Ярослава Пастернака (1892–1969).

Приїзд цього науковця із Праги до Львова припав на друге триліття (1931/32 – 1933/34 н. р.) у діяльності Богословської академії. До курсів “Біблійна археологія” і “Археологія Палестини” Я. Пастернак долучив цикл лекцій узагальнювального характеру “Археологія України” [22, 105], а згодом розробив їх за такими археологічними періодами: “Культура залізної доби на Україні”, “Археологія України в першому тисячолітті по Христу” [22, 114] та “Археологія Галичини до Христа” [22, 127].

З метою поглибленого вивчення курсу української археології досвідчений науковець і педагог написав підручник, який спеціально призначався для студентів Богословської академії та свя-

щеників Галичини [15]. “Коротка археологія західноукраїнських земель”, що була опублікована в кількох томах часопису “Богословія” за 1932 рік, мала величезний успіх серед читацької аудиторії. Згодом цінне дослідження було видрукуване у Львові окремою монографією.

Студенти-богослови Академії також високо цінували навчальний посібник їхнього викладача, вченого-візантолога зі світовим іменем, професора-мистецтвознавця Володимира Сас-Залозецького, присвячений історії старохристиянського мистецтва. За своєю суттю це був не тільки підручник із проблем старого сакрального мистецтва, а й, можна сказати, перша глибока розвідка із християнської археології в Україні, адже в ньому містилися розділи з історії виникнення римських та орієнтальних катакомб, старохристиянської архітектури й скульптури, монументального сакрального декоративного й мініатюрного книжкового мистецтва. Книга В. Залозецького “Огляд історії старохристиянського мистецтва” вийшла самостійним друком у Львові 1934 року в бібліотеці “Праці греко-католицької Богословської академії у Львові” [7].

Реалізуючи навчальну програму, Я. Пастернак, крім усебічного теоретичного забезпечення курсу, на передній план поставив наукову археологічну підготовку майбутніх священиків. Практичні наукові навички здобули вже перші випускники Богословської академії в процесі розкопок 1932 року в підземеллях собору Святого Юрія у Львові, де в крипті було виявлено поховання галицьких архієреїв, священиків, монахів [16, 314–315].

Водночас студенти-богослови мали змогу переконатися, які цінні археологічні джерела вони здобули для висвітлення історії Української церкви. По-перше, студентська наукова експедиція виявила апсиду старого мурованого храму Святого Юрія, що споруджувався в 1360-х рр., по-друге, під

мурами дослідники зафіксували сліди попередниці – дерев’яної церкви, яка будувалася ще в 1280-х рр.

1938 року Я. Пастернак разом зі своїми вихованцями розкопали крипту під церквою св. Духа у Львові, у якій виявили рідкісний поховальний обряд, що побутував XVIII ст. у середовищі монахів ордену домініканців. Своїх покійників вони клали на кам’яний поміст посеред крипти, а після розкладання тлінних рештків кістки складали в “братську могилу”, вириту в крипті [20, 158–160]. “Таким чином, на полі української археології з’явився новий, дуже сильний чинник, виховується молоде покоління духовенства, яке, попри високу богословську освіту, винесе з мурів Богословської академії ще й нове для нього знання рідної старовини, вже необхідне нині при культурно-освітній праці між народом, – писав Я. Пастернак в одній зі своїх статей, – та конечно до відповідного, наукового добування нових матеріалів, для археології, як вихідної точки не лише матеріальної культури, а й історії релігійних вірувань та взагалі духовного життя людини на наших землях” [17].

В іншій публікації виключно наукового характеру Я. Пастернак розвиває свої думки про “новий чинник в українській археології”. Зокрема, він пише: “Одначе наука археологія в Богословській академії не є лише теоретична. Згідно з новочасними напрямками в науці мусить вона бути й оглядова, практична, і маючи це на увазі, відбувається що року научні екскурсії студентів Академії для розкопів у терені. Тим набирають вони практичного знання для кращого зрозуміння викладів та для успішної майбутньої праці в терені, коли дойде потреба негайно рятувати відкрити... пам’ятку” [19, 165].

Ректорат навчального закладу започаткував археологічні екскурсії для виявлення невідомих пам’яток, на яких у перспективі мали б провадитися стаціонарні розкопки. 1932 року Я. Пастер-

нак разом зі студентами-богословами виявили й розкопали старовинний цвинтар XV ст. з підплитовими похованнями в с. Делеві на Тлумаччині. Такий самий тип поховань зафіксовано при розкопках трьох могил у с. Осталовичі на Львівщині [24, 896]. Друга студентська археологічна експедиція пролягла до літописної Теревовлі, що на Тернопільщині. Виявлені на терені княжого міста знахідки давньоруського часу поповнили археологічну колекцію музею [22, 624].

Сім фінансово й матеріально забезпечених ректоратом експедицій, які діяли упродовж 1932–1936 рр., відкрили десятки різночасових археологічних пам'яток (городища, селища, стоянки, могильники) на території Галичини. Знайдені в процесі розкопок пам'ятки матеріальної культури стали експонатами в академічному музеї. Найцінніше наукове відкриття експедиція Богословської академії зробила 1935 року в с. Побережжя на Прикарпатті. Тут було виявлено й частково розкопано фундаменти храму-ротонди, спорудженого в романському стилі в епоху правління Данила Галицького [18].

Учасник шостої експедиції студент-богослов Д. Микитюк, котрий брав участь у розкопках літописного міста Щекотин на Галицькому городищі біля Жовкви, залишив у греко-католицькому часописі "Мета" зворушливий конспект із кількадечного заняття з польової археології, проведеного для вихованців академії професором Я. Пастернаком [12].

На пропозицію отця-ректора Й. Сліпого керівник археологічного семінару провів у травні 1938 року дослідження крипти під кам'яною підлогою академічної церкви Святого Духа. Разом зі студентами семінару вони зафіксували рідкісний поховальний звичай ченців-домініканців XVIII ст., які клали своїх померлих на кам'яний поміст, а потім тлінні останки скидали до "братської могили", виритої в куті крипти [19, 158–160].

Серед наукових спогадів Я. Пастернака існує публікація, яка, на відміну від усіх інших джерел, розкриває справжню глибину археологічних зацікавлень ректора Богословської академії Й. Сліпого. У процесі здійснення археологічних розвідок Перемишлянської землі на Львівщині студентська експедиція здійснила розкопки сильно знищеної могили в с. Янчині. Курган мав діаметр 26 м. Уже на глибині 16 см, майже посередині могили, дослідники натрапили на два випростувані скелети, розміщені на землі на незначній відстані один від одного [19, 172]. Біля чоловічого скелета, в його ногах, стояв глиняний півкулястий черпак. Нижня частина посудини була прикрашена шістдесятьма довгими й глибокими жолобками (канелюрами), які спадають трохи скопом униз. Циліндрична вгорі, ледь звужена шийка була прикрашена шістьма рівнобіжними дрібними жолобками. Горщик мав на поверхні сліди закопчення, очевидно, він використовувався як кухонний посуд. Форма посудини, а найбільше виступаюче вушко над його вінцями свідчили, що пам'ятка належала до гальштатської (старої залізної) доби, яка датується Я. Пастернаком на українських землях 800–300 рр. до н. е.

Археологічне відкриття вразило отця-ректора. Воно стало наочним підтвердженням, що в доісторичні часи в колонізації західноукраїнських земель брав участь кельтський народ. Йому була відведена особлива історична роль, адже кельти навчили старі європейські етноси мистецтву обробітку металів. Й. Сліпий запропонував Я. Пастернаку здійснити наукову подорож до країн Центральної Європи, щоби в тамтешніх археологічних музеях шукати найближчі аналогії до янчинської знахідки. Для двотижневої мандрівки ректорат Богословської академії виділив дослідникові необхідні кошти.

Задум Й. Сліпого повністю виправдав себе. У музеї Археологічного інституту Віденського університету бу-

ло зареєстровано найбільшу кількість точних аналогій, які походили з території Австрії й датувалися ранньогальштатським часом. Майже абсолютні керамічні відповідники до янчинського посуду були встановлені на самій пам'ятці Гальштат, яка дала назву цілій археологічній культурі [19, 174]. Я. Пастернак довів, що, крім австрійських земель, такий самий гальштатський посуд був поширеним у Південно-Західній Угорщині. В Югославії він відомий з гальштатського селища на полях у долині р. Сава біля Донья Доліни. Територіально найближчі гончарні вироби гальштатців Я. Пастернак виявив на Закарпатті. Там їх знайшов у тілоспалювальних могилах V–IV ст. до н. е. його однокурсник із Карлового університету в Празі, чеський академік Ян Бем. Усі вони походили з курганів, розкопаних у Куштановицях біля Мукачєвого [19, 174].

Таким чином, удалося встановити, що в янчинській могилі була похована сімейна пара фракійських колоністів. Про поховальний звичай фракійського населення вбивати жінку після смерті чоловіка й хоронити їх разом залишив записи грецький історик Геродот [19, 175].

Здобувши богословську освіту в класичних європейських університетах, отець-ректор Й. Сліпий добре розумів, що для вивчення історії української церкви, сакрального мистецтва та літургії потрібно створити при академії музей. Тому задовго до відкриття навчального закладу молодий доктор богослів'я збирав зі всієї Галичини старовинні ікони й книги, цінні мистецькі речі церковного вжитку. Його колекція стала основою для формування експозиції музею. Збірка історичних християнських реліквій (1321 рік) дала змогу професорам І. Свенціцькому, В. Залозецькому та І. Старчуку на конкретних творах ілюструвати перед студентами розвиток українського церковного мистецтва [25, 128]. Систематичне опрацювання музей-

ної збірки прилучило майбутніх священнослужителів до культурно-просвітницької праці, розвивало в них почуття краси, облагороджувало індивідуальне богопошанування. Наукові знання, отримані на семінарах у музеї, ставали духовною зброєю у справі збереження пам'яток національної культури.

З метою поширення знань з біблійної, християнської та церковної археології серед широких верств населення Галичини, віруючих греко-католиків Й. Сліпий обрав особливу літературну форму – переказ вражень паломника від подорожі святими для кожного християнина місцями. Розповідь про свою мандрівку до Палестини, яка відбулася в травні 1933 року в рамках відзначення 1900-річного ювілею від часу смерті й воскресіння Ісуса Христа, ректор Богословської академії починає словами: “Паломництво до Св. Землі має в українському народі свою світлу історію. Почавши від прийняття християнства, Українці одідичили з Візантії від св. Олени велику любов і почитання до місць, освячених особою Христа, і заховали їх глибоко в своїх серцях. Впродовж тисячоліть ходили численні паломництва до Св. Землі, а вернувшись, довго розповідали про свою подорож дітям та внукам, знайомим та сусідам, закріплюючи таким чином живу віру в народі” [27, 163]. У своїй “Археології України” Я. Пастернак стверджує, що в школах Давньої Русі на “Ходіннях Данила” та вітчизняній паломницькій літературі дітей ознайомлювали з географією тогочасного світу [21, 582].

У жанрі тривалої розповіді про паломницьку мандрівку Й. Сліпий виявляє себе як справжній майстер художнього слова. Він уміло зображає конкретні пейзажі із загальної географії країни, демонструє досконалі знання з історії різних народів, учить зіставляти національні сюжети минулого з політичними перипетіями сучасності. Але завжди в центрі його наукової уваги перебуває археологічна пам'ятка, шедевр або іко-

нографічний твір. Свідчення археології можуть підсилити голоси біблійних персонажів зі сторінок Святого Письма, вони можуть народити в серці паломника тугу за батьківщиною, можуть і покликати до сповнення християнського чи національного обов'язку. Але, як зазначає сам Й. Сліпий у Вступі, його науково-популярна праця в першу чергу адресована для студентів Духовної Семінарії, тобто вона була призначена як підручник з біблійної археології.

Уже в процесі мандрівки зі Львова до Єрусалима, у подорожніх споминах і роздумах Й. Сліпого, немовби весняні проліски з-під товщі снігової ковдри, пробиваються його феноменальні знання з археологічної та історичної географії біблійного світу. Світлі думки виникають у вченого-богослова, коли він з іншими паломниками наближається до Гробу Господнього. “При Божому Гробі, християнський Схід представився мені, наче заможний велит у дрімучому сні: Схід видав Христа, видав християнську теологію; Ігнатій, Іриней, історики Церкви, богослови Василій і Григорій, Іван Золотоуст, Іван Дамаскин і др. – всі вони зі Сходу. Звідти вийшло і монашество. Велика, справді, подяка належить Сходові. Бо Світло прийшло зі Сходу” [27, 179], – захоплено передає він читачам свої почуття.

Гнітюче враження на Й. Сліпого справила зовнішня архітектура та інтер'єр Базилики Божого Гробу. Тому він пропонує: “Багато більше вражіння і богословійний настрій повставали б у путників, коли би усунули всі мармури й відслонити первісний вид. А щоби зберегти від ушкодження, можна б було заслонити скляними плитами. Тоді справді було б вражіння евангельської первісності, до якої мусить путник доходити щойно уявою, усуваючи в думці вікові будівлі й кам'яні брили, – зрештою безсумнівні сліди глибокої побожності й пошани до святих місць” [27, 182–183].

Пророк України Тарас Шевченко назвав археологію “таємничою матір'ю

історії”. Не менш влучне визначення археології Святої Землі зробив отець Йосиф Сліпий, назвавши “Палестинську землю палімпсестом (старовинний рукопис, пергамент), на якому записано історію кілька разів на одній площині” [27, 184]. Можна тільки уявити собі, що коїлося з почуттями й емоціями одного з найвизначніших богословів Української католицької церкви, коли він зайшов в Євхаристійну світлицю на Сіоні. Автор видатних філософських і богословських досліджень про Пресвяту Трійцю і Святі Тайни пише: “Тут Христос установив пресвяту Євхаристію, тут довершена властиво Жертва Христа, – бо на Голготі було вже тільки її виконано, тут зіслав Він серед вітру і шуму, в виді огненних язиків Св. Духа на апостолів, словом – тут створене було майбутнє Христової Церкви” [27, 185]. Крім художнього мислення, вражає його обізнаність із біблійною археологією Сіону, де він легко віднаходить залишки фортеці Ірода й резиденцію Понтія Пилата, руїни будинків Каяфи та архієрея Анни, церкву святого Якова та храм Успіння Пресвятої Богородиці. Щоправда, на думку Й. Сліпого, смерть Божої Матері сталася не в Єрусалимі, а в малоазійському місті Ефесі, де Вона перебувала при святому Йоані, що там був єпископом.

Багатство мелодій серцебиття майбутнього владики УГКЦ передають його думки біля печери, де Діва Марія породила Боже Дитятко: “Уява в Вифлеємі відтворює Різдво хлоп'ячих літ, тріскучий мороз, Святий Вечір, вечірню зірку на небі, свічку в книші, сіно, дідух; дзвенить у вухах крик і коляди звіздарів з вертепом, лунає радісне «З нами Бог» – радість розпирає груди” [27, 189]. Якщо в цьому випадку паломницькі спогади торкаються виключно особистого життя, то біля Якової криниці в Самарії Й. Сліпому на пам'ять приходять слова із Христової науки: “Жнива великі, та робітників мало” (Мт. 9, 37). Ісус розглядає Свої діяння та справи

своїх учнів як жнива господні. Для нас стає цілком зрозумілим дальший хід роздумів одного з робітників, що опинився на чужині: “І думка полинула ген на рідну землю, на Україну” [27, 212].

У питаннях збереження пам’ятних скарбів біблійної історії Й. Сліпий стоїть твердо на позиціях заперечення надмірних пишностей і недоторканості щодо скромної, але правдивої автентики: “Різьблений камінь і «культурна» тандина приглушують настрої святої простоти євангельського оповідання, – з гіркотою описує свої враження від оглядин віфлеємської печерки, – що від дитинних літ вривався так глибоко в серце” [27, 189].

Наскільки систематизованими були знання Й. Сліпого з біблійної археології, свідчить його перебування біля єрусалимської Витезди, описаної в Новому Завіті. Критики й скептики Святого Письма заперечували, що в часи Ісуса Христа в столиці Іудеї були купальні для оздоровлення хворих, про які детально розповідає євангеліст Йоан (5,2–15). Якраз напередодні приїзду українських паломників археологи відкрили біля храму святої Анни Витезду – “дім милосердя”, залишки ставу, оточеного зі всіх боків галереями й поділеного ще однією галереєю на два басейни. Із приводу цього відкриття археолог Й. Ереміас писав: “Тільки що віднайде на Витезду стала ще одним доказом того, що Живий Бог явився людям в конкретних історичних місцях” [27, 147].

Український науковець-богослов пророче вказує на перспективи досліджень Святої Землі: “Археологічні розкопки в Палестині..., коли підуть таким темпом далі, винесуть на денне світло не одну гідну річ і слід подій, та вже тепер на цілі століття випередили наукові дослідження” [27, 196]. Цікаво буде проаналізувати думки Й. Сліпого, які формувалися при оглядинах розкопаного археологами міста Сихема, тісно пов’язаного зі старозавітною традицією: “Це відкриття, разом з цілою низкою

інших, яких стільки зроблено в останньому столітті, доказує зайвий раз, що й давнє минуле не пропадає безслідно, – оцінював він значення розкопок на місці дітища біблійних героїв Аврама, Якова, Ісуса Навина. – Бо навіть звалища стають основою історії майбутніх століть” [27, 212].

Слідуючи букві й духові писемної традиції євангелістів, Й. Сліпий на археологічних артефактах вибудовує блискучі літературно-художні контрверсії. Як і для євангеліста Матея, місто Капернаум на узбережжі Генізаретського озера є для дослідника Біблії “Містом Христа”, де Він “зробив найбільше чудес” і “тут вплив сіти, які обняли цілий світ”. Біблія нагадує нам: Капернаум, який “піднісся попід небеса”, не знайшов у собі духовної сили з Богом, а тому він “зійде в ад” (Мт. 11, 23). А паломник зі Львова, споглядаючи на руїни синагоги, розкопаної в Капернаумі німецькими археологами, порівнює їх з “розбитою душею колись віруючого і святого чоловіка” [27, 222].

Світ археологічних зацікавлень Й. Сліпого доповнює його наступна книжка, що має назву “Подорож до Англії”. Її було видрукувано в бібліотеці “Дзвонів” (Львів, 1936, ч. 14). Під час свого перебування в Берліні отець-ректор ознайомився в археологічних музеях столиці Німеччини з такими шедеврами античного мистецтва, як відреставрований Пергамський вівтар і Ворота богині Іштар, розкопані науковцями Робертом Кольдевеєм, Карлом Гуманом і Теодором Вігандом [32, 412–419].

Великий шанувальник археології свої практичні знання ще більше поповнив у Британському музеї в Лондоні, де оглядав колекцію одного з перших дослідників біблійного світу Г.-К. Лейярда, виявлену під час розкопок резиденції асирійського царя Саргона (початок VIII ст. до н. е.). Увага паломника з України була прикута до Розетського каменя, потрійне письмо на якому допомогло французькому вченому Ф. Шам-

польйону розв'язати проблему прочитання старих єгипетських ієрогліфів. Крім того, він мав можливість ознайомитися з одним із найбільш переконливих доказів правдивості Святого Письма – Синайським та Олександрійським Кодексами [28, 287]. Сучасників старозавітного світу – мистецькі пам'ятки єгипетської, вавилонської, асирійської, грецької і римської старовини – Й. Сліпий продовжив вивчати у французькому Луврі, який, за його словами, “переховує в собі найбільші цінності” [28, 316].

Третя книга Й. Сліпого “Подорож до Сицилії” містить цікавий розділ “Гордощі Архимедового міста”, присвячений історії та опису архітектури й мистецьких старожитностей Сиракуз. Вона не втратила своєї наукової вартості й може служити цінним посібником до вивчення ранньохристиянської археології, адже на її сторінках чимало місця відведено розповідям про катакомби ранніх християн на цій землі [29, 357].

У “Заповіті”, своїй духовній настанові до прийдешніх поколінь українських християн, Й. Сліпий писав: “З любови до науки залишився я і далі добровільним в'язнем Христа. Як той, що став добровільним в'язнем Христа, служив я богословській, колись так світлій, науці, спираючись воздвигнути її з руїни, оновити її, у свідомості, що Наука – це один з наріжних каменів-стовпів відродження і сили народу” [30, 9–10]. Ці величні слова сповна характеризують і ставлення Й. Сліпого до археологічної науки, якій він відвів місце однієї з фундаментальних навчальних дисциплін у системі богословської освіти Галичини. Водночас українська археологія стала для визначного вченого-богослова й національною наукою, бо вона своїми відкриттями демонструвала перед усім людством минулу славу нашої Вітчизни.

1. *Бистрицька Е.* Йосиф Сліпий – організатор богословської науки в Україні / Е. Бистрицька // Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець і патріот :

матеріали Міжнар. наук. конф. (20 верес. 2002 р., м. Київ). – К., 2003. – С. 106–115.

2. *Гайковський М.* Українська греко-католицька церква в часи митрополитування Андрея Шептицького / М. Гайковський // Київська церква. – 2001. – № 2–3. – С. 32–46.
3. *Гаюк В.* Патріарх Йосиф – подвижник богословської науки в Україні / В. Гаюк // Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. на пошанування 110-ї річниці від дня народження глави Української греко-католицької церкви, кардинала Йосифа Сліпого, (11–12 жовт. 2002 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 27–36.
4. *Геник Л.* Філософська освіта у львівській Богословській Академії (1928–1944 рр.) / Л. Геник // Історія релігій в Україні : матеріали VIII Міжнар. круглого столу (11–13 трав. 1998 р.). – Львів : Логос, 1998. – С. 59–61.
5. *Гринів О.* Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог / О. Гринів. – Львів : Місіонер, 1994. – 160 с.
6. *Дацько І.* Римський період наукової діяльності Патріарха Сліпого / І. Дацько // Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот : матеріали Міжнар. наук. конф. (20 верес. 2002 р., м. Київ). – К., 2003. – С. 78–89.
7. *Залозецький В.* Огляд історії старохристиянського мистецтва / Володимир Залозецький // Праці греко-католицької Богословської академії у Львові. – Львів, 1934. – Т. XIII. – 109 с.
8. *Лаба В.* Митрополит Йосиф Сліпий як науковець і науковий організатор / В. Лаба // Логос. – 1956. – Т. VII, кн. I. – С. 7–12.
9. *Ленчик В.* Слуга Божий Кир Андрей Шептицький – добродій української культури / В. Ленчик // Богословія. – Рим, 1983. – Т. XVIII, кн. 1–4. – С. 151–162.
10. *Лукань В.* Вибрані статті про мистецтво : явища, постаті, імена / В. Лукань. – Івано-Франківськ, 2009. – 240 с.
11. *Марусин М.* Погляд на виховання кандидатів духовного стану в Україні / М. Марусин // Богословія. – Рим, 1983. – Т. XXI–XXIV, кн. I–IV. – С. 40–90.
12. *Микитюк Д.* Під попелом століть / Д. Микитюк // Мета. – 1936. – 10 лютого.
13. *Сліпий Й.* Десять літ праці Богословської академії / о. ректор д-р Йосиф Сліпий // Нива. – 1938. – Т. XXXIII. – С. 387–390.
14. *Соловій М.* ЧСВВ. Митрополит Йосиф Сліпий як науковець-богослов / о. М. Соловій // Наукові записки Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1969. – Т. 9–10. – С. 185–198.
15. *Пастернак Я.* Коротка археологія західноукраїнських земель / Я. Пастернак // Богосло-

- вія. – 1932. – Т. X, кн. I. – С. 38–79; кн. 2. – С. 147–164; кн. 3. – С. 119–258.
16. *Пастернак Я.* Звіт з археологічних дослідів у підземеллях катедри св. Юрія у Львові / Я. Пастернак // Богословія. – 1932. – Т. X, кн. 4. – С. 312–315.
 17. *Пастернак Я.* Новий чинник в українській археології / Я. Пастернак // Діло. – 1934. – 30 верес.
 18. *Пастернак Я.* Цінне археологічне відкриття з княжих часів / Я. Пастернак // Діло. – 1935. – 29 черв.
 19. *Пастернак Я.* Перші археологічні розкопки з рамени гр.-катол. Богословської академії у Львові / Я. Пастернак // Богословія. – 1936. – Т. XIV, кн. 2–3. – С. 165–179.
 20. *Пастернак Я.* Крипта під церквою Святого Духа гр.-катол. Богословської академії у Львові / Я. Пастернак // Богословія. – 1938. – Т. XVI, кн. 1–4. – С. 158–160.
 21. *Пастернак Я.* Археологія України : Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / Я. Пастернак. – Торонто, 1961. – 788 с.
 22. *Світильник Істини* : Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1944 : матеріали збір. і опрац. д-р Павло Сениця. – Торонто ; Чикаго, 1971. – Ч. I. – 718 с.
 23. *Світильник Істини* : Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1944 : матеріали збір. і опрац. д-р Павло Сениця. – Торонто ; Чикаго, 1976. – Ч. II. – 663 с.
 24. *Світильник Істини* : Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1944 : матеріали збір. і опрац. д-р Павло Сениця. – Торонто ; Чикаго, 1971. – Ч. III. – 960 с.
 25. *Сидор О.* Внесок Патріарха Йосифа Сліпого в історію українського музейництва / О. Сидор // Київська церква. – 2001. – С. 124–132.
 26. *Сліпий Й.* Реформа богословських студій / Й. Сліпий // Богословія. – 1932. – Кн. 1–4. – С. 97–100.
 27. *Сліпий Й.* Паломництво до Святої Землі : Вражіння з подорожі / Й. Сліпий // Твори Кир Йосифа Верховного Архiepіскопа і Кардинала. – Рим, 1971. – Т. V. – С. 160–240.
 28. *Сліпий Й.* Подорож до Англії / Й. Сліпий // Твори Кир Йосифа Верховного Архiepіскопа і Кардинала. – Рим, 1971. – Т. V. – С. 259–319.
 29. *Сліпий Й.* Подорож до Сицилії / Й. Сліпий // Твори Кир Йосифа Верховного Архiepіскопа і Кардинала. – Рим, 1971. – Т. V. – С. 347–366.
 30. *Сліпий Й.* Заповіт Патріарха / Й. Сліпий. – Львів : Логос, 1995. – 48 с.
 31. *Федуник А.* Митрополит Йосиф – ректор Греко-католицької богословської академії / А. Федуник // Богословія. – Рим, 1963. – Т. XXI–XXIV, кн. 1–4. – С. 106–122.
 32. *Штоль Г.* Боги и гиганты / Г. Штоль. – М. : Наука, 1971. – 448 с.